

Situationen för de överlevande från koncentrationslägren

Gerhard Baumgartner

Tyskland | Österrike | Socialistiska länder

➤ När Förintelsens få överlevande återvände hade de, i de flesta fallen, förlorat både sina familjer och sina ägodelar. Ändå anklagades de regelbundet för att ljuga om sin internering i koncentrationslägren och förvägrades därmed hjälp från efterkrigstidens myndigheter, som fortsatte att arbeta enligt samma förutsättningar och fördomar som under tidigare år och årtionden. I Tyskland och Österrike betalades ersättning ut senare, men det dröjde ända tills mitten av 90-talet innan de fick någon ordentlig ersättning. I de socialistiska länderna erkändes romerna inte överhuvudtaget officiellt som offer för Förintelsen.

”DE LEVDE GANSKA PRIMITIVT, MEN DE VAR FRIA”

III. 1 (förkortad och översatt från Hohmann 1990, s. 176)

Den 1 mars 1961, beslutade Oberlandesgericht (den regionala högsta domstolen) i München att ”zigenarna av tyskt ursprung som nu bor i Polen” (dvs. romer som deporterades till och satt fängslade i Łódź Chulmo, Auschwitz osv.) inte hade fått utstå ”tvångsarbete eller fängelseliknande förhållanden”

under nazisternas styre. De uppgavs istället ha bott ”i öppna läger, övergivna judekvarter eller hos jordbrukare på landet”, ”ganska primitivt, men fria.” – ”De användes då och då för arbete i vapenfabriker eller till vägbyggen. Det var naturligt att de utförde arbetet under övervakning och under viss press. [...]

Misshandel förekom visserligen, särskilt när enskilda personer inte var benägna eller villiga att arbeta. [...]” Beslutet nådde en cynisk kulmen när det påstods att det på inget vis rörde sig om tvångsarbete, ”eftersom arbetarnas fritid efter arbetet inte var begränsad”.

TYSKLAND

Det finns inga exakta siffror över hur många romer som överlevde Förintelsen, eftersom de lokala myndigheterna efter 1945 underlät att officiellt registrera antalet offer och överlevande. Ett undantag är Hamburg, där man vet att ungefär 500 sinti överlevde. Det har beräknats att antalet överlevande romer i Tyskland sammanlagt var färre än 5 000. Dessa överlevande återvände till sina hemstäder, försökte kontakta överlevande släktingar och ersätta den egendom som förstörts eller konfiskerats, och börja bygga upp sina liv igen.

Romerna var offer för Förintelsen och därför var det den tyska sociala administrationen som skulle ansvarat för deras anspråk som överlevande från koncentrationsläger. Men många

av dem vägrade erkänna att romer och sinti hade förföljts på rasistiska grunder och fortsatte att se dem som ”asociala” personer, som inte var berättigade till skadestånd. Trots att de allierade tvingade Tyskland till att betala skadestånd till offren för den nationalsocialistiska förföljelsen 1945, nämndes inte ens ”zigenarna” vid dessa förhandlingar. De lokala myndigheterna – liksom den sociala administrationen i Berlin – införde diskriminerande krav för de romer och sinti som ville få ersättning för sitt lidande. För att officiellt erkännas som offer var de tvungna att ha en fast bostad och kunna bevisa att de hade ett fast jobb.

De olika ockupationszonerna hade olika ersättningssystem. I den brittiska zonen fick överlevande bara en ”Haftentschädigung” (ersättning för fångenskap), medan ersättningssystemet i den amerikanska zonen var frikostigast.

Så tidigt som 1947 samarbetade de lokala välfärdsorganen, som ansvarade för ersättningsanspråk och fördelningen av ersättningen, åter igen med kriminalpolisen för att identifiera ”asociala, brottslingar och bedragare bland de som lämnat in ersättningsanspråk.” Dessa ”zigenarexperter” inom kriminalpolisen, som i flera fall hade varit direkt inblandade i den nationalsocialistiska förföljelsen och deporteringarna, var nu rådgivare till välfärdsorgan och deras beslut gällande anspråk från romer och sinti. I ett typiskt fall avslög ”Landesentschädigungsamst” (kontoret för ersättning i området) i München 1950 ett anspråk från en överlevare från Auschwitz-Birkenau med motiveringen att de rasistiska motiven bakom förföljelsen inte hade kunnat bevisas. Liknande fall finns registrerade för området Niedersachsen. I och med början av det kalla kriget förlorade de överlevande av Förintelsen den ame-

Tyskland

Österrike

Socialistiska länder

”... ZIGENARENS ASOCIALA EGENSKAPER ...”

Tysklands federala domstol beslutade den 7 januari 1956 om en allmän princip, som förnekade att förföljelsen av romer skedde på rasistiska grunder före Himmlers dekret från 1942. Det följer de nationalsocialistiska bestämmelserna både när det gäller resonemang och terminologi:

”Med fokus på det beslut om en allmän

princip som den 8 december 1938 togs av SS Reichsführer och ledaren över den tyska polisen, och som hovrättsrådet fäster stor vikt vid, kan man klart och tydligt se att förutom de tydliga rasideologiska frågorna, var det inte rasen i sig som var anledningen bakom de vidtagna åtgärderna, utan zigenarnas tidigare nämnda asociala egenskaper, som redan tidigare hade varit föremål för särskilda restriktioner gällande folkgruppens medlemmar. Det pekar inte bara mot rasbiologiska forskningsre-

sultat, utan fokuserar även på erfarenheter som gjorts i kampen mot den zigeniska plågan; och det verkar nödvändigt att ta itu med zigenarfrågan genom rasens natur. Anledningen bakom de vidtagna åtgärderna var som följer: de blandrasiga zigenarna utgör den största delen av de zigeniska brotten, och att alla försök att få zigenarna att bosätta sig har misslyckats på grund av deras starka vandringsinstinkt.”

Ill. 2 (översatt från Hohmann 1990, s. 172f.)

”PRECIS SOM I KONCENTRATIONS-LÄGRET”

Chockade och svaga, ofta sjuka, hade de som återvände förlorat allt. Theresia Pfeifer, en rom från Stegersbach i Burgenland minns:

”Och alla hade haft ett fint hus. Vi fick inte ens en shilling för vårt hus, inte ens en shilling. [...] Så jag gick till Stegersbach på grund av huset, så att de skulle ge oss någonting, vad som helst. Vi fick ingenting, ingenting alls. Det fanns inget vi kunde göra. Jag fick inte någonting i Stegersbach, inte ens en skiva

bröd. Och jag blev så illa till mods. Inte en enda man eller kvinna gav oss en skiva bröd. [...] Allt var slut, de hade förstört alla våra hus. Vad skulle vi ha gjort? När vi kom hem, var det precis som i koncentrationslägret. Vi hade ingenting, ingenting alls.

Ill. 3 (översatt från Amesberger / Halbmayr 2001, s. 181)

rikanska administrationens stöd, som nu istället försökte vinna över den nya tyska politikereliten på sin sida i kampen mot kommunismen. Under 1950-talet anställde till och med de ansvariga för ersättningsanspråken samma rasbiologer och polisexperter, som hade spelat

en framträdande roll i nazisternas förföljelse av sinti och romer. Detta samarbete medförde att många offer, i synnerhet de som tvångssteriliserats, aldrig fick någon ersättning för det lidande de utstått. 1950 gick flera överlevande romer och sinti, som hade fått avslag på sina anspråk, vi-

dare till domstol. 1956 avslag även ”Bundesgerichtshof” (den federala domstolen) deras anspråk och förnekade därmed att förföljelsen av romer och sinti skulle ha grundats på rasistiska skäl före Himmlers dekret från 1942. Beslutet upphävdes till slut 1963.

ÖSTERRIKE

Nyligen har forskningen visat att majoriteten av de 11 000 Österrikare som före 1938 stämplades som ”zigenare” av polisen, och efter 1938 av nationalsocialisterna, inte överlevde Förintelsen. Den hemliga polisens siffror från det sena 1940-talet (som nyligen har offentliggjorts) visar att endast 10 procent av de ”zigenare” som trakasserades överlevde Förintelsen. Kriminalpolisen och även den lokala och statliga administrationen, höll fast vid sin diskriminerande behandling av romerna fram till början av 1960-talet och försökte ofta hindra dem att bosätta sig i sina hembyar. Under det första årtiondet efter 1945 beordrade till

och med regeringen polisen att när det var möjligt ifrågasätta deras österrikiska medborgarskap. [Ill. 5]

Egendomsrättigheterna till de förstörda ”Zigeunersiedlungen” (”zigeniska” bosättningarna) i Burgenland utgjorde ett särskilt problem i Österrike. Mellan världskrigen fanns det 130 romska bosättningar i Burgenland som beboddes av mellan 30 och 300 människor, oftast i utkanten av byar. De flesta bosättningarna fanns i distrikten Oberwart och Güssing i södra Burgenland, längs med dagens gräns mot Ungern och Slovenien. Dessa romska bosättningar hade sitt ursprung i 1800-talet. De hade ofta grundats på allmän mark, men själva byggnaderna var romernas egendom. De flesta romer var dock inte medvetna om att en sådan ”superaedficium” kunde

registreras hos registreringskontoret för offentlig egendom. Efter deporteringarna av de lokala romerna till arbets- och koncentrationsläger förstördes bosättningarna helt (med få undantag). Husen revs eller brann ner. Efter 1945 kunde därmed de överlevande från koncentrationslägren inte begära ersättning för förlorad egendom, eftersom de inte ens kunde bevisa att de hade ägt några hus. Hus som tillhörde romska familjer och som byggts på privat mark i byarna fick oftast stå kvar. [Ill. 3]

Imånga byar auktionerades de deporterades egendom och privata tillhörigheter ut bland lokalbefolkningen. Husen revs och användbart material såldes tillsammans med möblerna. Intäkterna fördes över till lokala välfärdsorganisationer (efter 1943 till Berlin), som an-

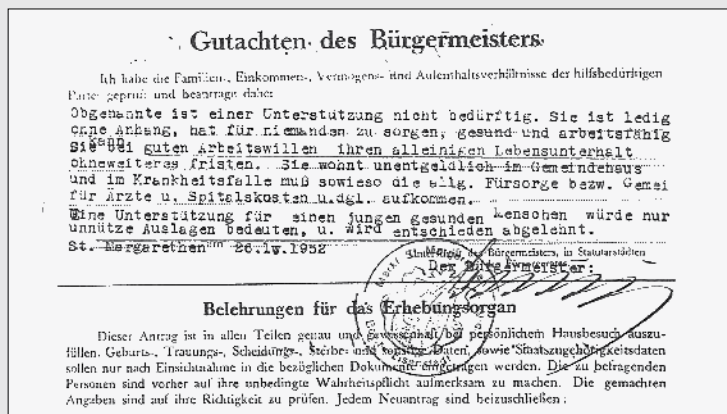
III. 4

1952 gav borgmästaren i Markt St. Margarethen, nära Eisenstadt i Burgenland, följande skäl till att han avslagit ett anspråk om ersättning:

”Den ansökande ovan behöver ingen ersättning. Hon är ensamstående, har inga som är beroende av henne, behöver inte ta hand om någon och är frisk och kan arbeta. Om hon bara vill, så kan hon förtjäna sitt uppehälle utan några problem. Hon bor gratis i en av kommunens byggnader och om hon skulle bli sjuk kommer ändå den allmänna välfärden och samhället få stå för hennes läkaravgifter och sjukhusvistelse.

Att ge stöd till en ung och frisk person åstadkommer endast onödiga kostnader och avslås bestämt.” Det var först många år senare, när en ny borgmästare hade valts, som kvinnans beviljades stöd.

(kopia av originalet, tillhandahållet av författaren)

”FÖR ATT GÖRA INTRYCK PÅ MÄNNISKOR, LÅTSAS ZIGENARNA VARA ÖVERLEVANDE FRÅN KONCENTRATIONS-LÄGER”

Deporteringspolitiken fortsatte mot romerna över hela landet i och med detta hemliga dekret från inrikesdepartemen-

tet (avdelning 4, allmän säkerhet) [1948]: ”Vi har gjort uppmärksamma på att zigenarnas skadliga åverkan till vårt stora missnöje är på uppgång igen i vissa av landets områden. För att göra intryck på människor, låtsas zigenarna ofta vara överlevande från koncentrationsläger. Så länge som bestämmelserna i ”Ausländer-

polizeiverordnung” (polisens lag gällande utläningar) gäller och det är möjligt att flytta dem ut ur landet, ska nog den irriterande zigenarfrågan kunna lösas genom att förbjuda dem att bo i landet och verkställa deporteringarna. [...]”

III. 5 (översatt från Rieger 2003, s. 53)

vände pengarna till att finansiera arbetslägren och till och med deporteringarna till dödslägren. Många sinti- och lovarafamiljer hade investerat sina besparingar i juveler eller guld- och silvermynt, som konfiskerades när de arresterades. Romerna ersattes aldrig för de konfiskerade värdesakerna.

När de överlevande romerna ansökte om ”Opferfürsorge” (ansökan om stöd till offer) möttes de ofta av fördomsfulla borgmästare, som förklarade de ansökande ”lata” eller ”asociala”. [III. 4]

Den österrikiska ”Opferfürsorgegesetz” (Lagförslag för offrens välfärd) från 1947 skapade två olika kategorier av offer. Motståndskämpar och människor som trakasserats på politiska grunder fick en ”Amtsbescheinigung” (officiell legitimation), som under vissa förhållanden gav dem rätt till pension. Människor som ”på grund av ursprung, religion eller nationalitet ... har lidit omfattande skada” fick endast ett ”Opferausweis” (”Opferlegitimation”), som gav dem tillträde till kommunala lägenheter och rätt till vissa skatte- och handelsfördelar. Det var först efter 1949 som offer för förföljelser som grundats på ras, religion och nationalitet fick en ”Amtsbescheinigung”,

om de hade suttit fängslade i ett koncentrationsläger. Eftersom inspärning i tvångsarbetsläger, arbetsläger och även i Lackenbach (det största ”zigenarlägret” i riket) inte erkändes som inspärning i koncentrationsläger, fick många österrikiska romer endast en liten ersättning eller ingen ersättning alls.

Det var endast efter det att en omarbetad version av ”Opferfürsorgegesetz” (Lagförslag för offrens välfärd) hade antagits 1961 av det österrikiska parlamentet, som överlevande från Lackenbach och andra arbetsläger fick ersättning för ”inskränkningen i deras personliga frihet”. Ersättningen uppgick till 350 österrikiska shilling för varje månad som tillbringats i ett läger. Överlevande från koncentrationsläger fick 860 österrikiska shilling för varje månad de suttit fängslade. Fångenskapen i Lackenbach och i andra arbetsläger har inte förrän idag officiellt erkänts som fångenskap i koncentrationsläger. Efter 1988 fick äntligen överlevande från dessa läger en ”Amtsbescheinigung”, om de hade suttit fängslade i ett läger i minst sex månader. Detta gjorde det möjligt för dem att under vissa omständigheter göra anspråk på en ”offerpension”. Den sökande skulle vara behövande, ha en

sänkt arbetsförmåga och inte vara straffad. På grund av mellankrigstidens, och även efterkrigstidens, diskriminerande lagstiftning fanns dock många romer i brottsregistren efter de restriktioner som tvingats på dem, till exempel för ”lösdriveri”. I de fall där romer hade deporterats till arbetsläger och koncentrationsläger för sitt påstådda ”asociala” levnadssätt, kunde de inte heller göra anspråk på någon ersättning eller offerpension. För många romer skulle det obligatoriska beviset på nedsatt arbetsförmåga eller arbetsoduglighet – på grund av hälsoproblem orsakade av deras fångenskap – bli ett oöverbärligt hinder, eftersom läkarna som utförde de officiella hälsoundersökningarna – varav många hade varit inblandade i det nazistiska systemet – var ytterst motvilliga till att bestyrka fysiska handikapp hos de forna fångarna. Till och med i fall med uppenbara handikapp förnekade läkarna möjligheten att dessa handikapp skulle ha uppstått eller var relaterade till behandlingen som romerna hade utstått i lägren.

För de offer som hade fått otillräcklig ersättning bildade Österrike ”Den nationella fonden för nationalsocialismens offer” 1995, från vilken romska överlevande fick ersättning på upp mot

70 000 österrikiska shilling (ungefär 5 000 Euro). År 2000 inrättade den österrikiska regeringen en särskild fond för ersättning till forna slavar eller tvångsarbetare, där romer över hela Europa var berättigade till ersättning, om arbetet hade utförts inom de nuvarande gränserna för Österrike. Romer som hade internerats i arbets- eller koncentrationsläger i det tyska riket eller i de tyskockuperade områdena kunde också lämna in ersättningsanspråk till ”Tyska fonden för tvångsarbetare”.

En nyligen publicerad undersökning av de österrikiska romernas ekonomiska och sociala förhållanden efter

1945 visar hur oerhört marginaliserad de romska överlevandes situation var i Österrike fram till det tidiga 1980-talet. Deras levnadsstandard var avsevärt lägre än majoriteten av befolkningen, och låg oftast 20 år efter när det gällde levnadsstandard och bostadsförhållanden. Många av dem bodde i enrumslägenheter och hus utan toaletter och badrum, ofta 10 människor per lägenhet, och familjerna bestod oftast av flera generationer och avlägsna släktingar.

På grund av de dåliga skolförhållandena under mellankrigstiden och förbudet mot romska elever i skolorna efter 1938 var majoriteten av de överlevande

av Förintelsen inte läs- och skrivkunniga. Efter 1945 flyttades barn från romska familjer – som kom från familjer med ett minoritetsspråk och med en mycket låg inkomst och föräldrar som varken kunde läsa eller skriva – ofta till skolor för mentalt och fysiskt handikappade barn, något som man övergav i Österrike först under slutet av 1980-talet. På grund av detta var romernas tillträde till högre utbildning praktiskt taget obefintlig. Deras tillträde på den österrikiska arbetsmarknaden var därmed under årtionden begränsad till arbeten som utbildade arbetare, kringresande hantverkare och försäljare av jordbruksprodukter.

SOCIALISTISKA LÄNDER

I den sovjetiska zonen av Tyskland (senare DDR, Deutsche Demokratische Republik) var de romer som registrerade sig som offer för de nationalsocialistiska förföljelserna tvungna att bevisa sin ”anti-fascistiska övertygelse”, ett krav som inte ställdes på några andra offer. Syftet med denna process var att stänga ute romerna från den privilegierade grupp av officiellt erkända anti-fascistiska offer. De fick en allmän pension, som i DDR inte skilde mellan offer för politisk eller rasistisk förföljelse.

Majoriteten av de socialistiska länderna i Central- och Östeuropa erkände inte romerna som offer för Förintelsen. Stalinismen under 1940-talet och början av 1950-talet såg ofta ”zigenarna” som en extra fattig del av landsbygdssamhället, som för vilken det fanns planer om särskilda åtgärder – som i Ungern – men som aldrig egentligen verkställdes. Romernas marginaliserade situation i ”östblocket” komplicerades vidare av sociala spänningar mellan dem och jordbruksfamiljer i deras hembyar. Dessa spänningar orsakades av de kommunistiska kampanjerna för ett gemensamt ägande av jorden, som jordbrukarna utan framgång försökte undvika och som kommunisterna fann stöd

för hos många av de marklösa romerna.

Det finns fortfarande ingen tydlig bild av romernas situation i efterkrigstidens kommunistiska länder. Men särskilda avdelningar inom polisväsendet bär skuld för diskrimineringen mot romerna (både i de socialistiska länderna och i andra länder), i och med att de efter kriget på nytt försökte aktivera sin anti-”zigeniska” politik och praxis från den första delen av 1900-talet. I Ungern till exempel började inrikesdepartementet utfärda särskilda personliga dokument för ”zigenarna”, med ett svart omslag istället för det vanliga röda, så att det var möjligt att direkt ”isolera” dem; en praxis som övergavs först i början av 1960-talet.

Bibliografi

Amesberger, Helga / Halbmayr, Brigitte (eds.) (2001) *Vom Leben und Überleben - Wege nach Ravensbrück. Das Frauenkonzentrationslager in der Erinnerung. Band 2 – Lebensgeschichten.* Wien: Promedia | **Freund, Florian / Baumgartner, Gerhard / Greifeneder, Harald (2004)** *Vermögenszug, Restitution und Entschädigung der Roma und Sinti.* Wien: Oldenbourg | **Hohmann, Joachim S. (1990)** *Verfolgte ohne Heimat. Geschichte der Zigeuner in Deutschland.* Frankfurt am Main: Peter Lang | **Rieger, Barbara (2003)** *Roma und Sinti in Österreich nach 1945. Die Ausgrenzung einer Minderheit als gesellschaftlicher Prozeß.* Frankfurt am Main: Peter Lang